

MİTOLOJİ VE HÜMANİZMA: MİTSEL ANLATILARDAKİ HÜMANİTER TUTUMA ÜLKEN'İN "SİYAVUŞ" DESTANI ÖRNEKLİĞİNDE BİR İNCELEME¹

Mythology And Humanism:

An Examination on The Humanitarian Attitude in Mythical Narratives in The Example of Ülken's "Siyavush" Epic

M. Latif BAKIŞ*

ÖZET

Çeşitli anlamlarda kullanıldığı bilinen *mit* veya "mitos/mitoloji" kavramı, toplumların kendi değer yargılarını kendi nesillerine ve başka toplumlara aktarma işlevi ile felsefe, edebiyat, folklor, tarih ve kültürün de konusunu oluşturur. Çoğunlukla efsane, hayal, kurgu, hikâye vb. anlamlarda kullanıldığı görülen mitoloji; esasen insan aklının varlığa duyduğu ilgi ve merakın farklı bir tasavvuru olarak tezahür etmektedir. Felsefi düşüncenin ilk kıvılcımlarının mitolojilerle tutuşturulduğu kabul edilmektedir. Her toplumun kendi içinde yarattığı efsane ve mitler, o toplumun kültürel değerlerini de taşımaktadır. O nedenle toplumlarda mitler ayrı bir öneme sahiptir. Ülken'in de Anadolu'nun kültür ve değerleriyle ilişkilendirdiği efsane, hikâye ve mitolojilere kıymet atfettiği görülmektedir. Hepsinin ortak gayesinin insanîyet olduğu görülen efsaneler, birer ders niteliği taşımaktadır. Nitekim Ülken'in de *Hâkimiyet*, *Aşk Ahlâkı*, *İnsani Vatanseverlik* isimli eserlerinde görüldüğü gibi kaleme aldığı mitoloji, destan, hikâye ve roman gibi edebî metinlerinde de hümanist bir tavır alış söz konusudur. İnsanı integral vasfıyla ele alan ve milletlerden teşekkül edecek bir konfederatif dünya devleti düşüncesi de Ülken'in söz konusu anlatılarla esasen bir ders vermek istediği anlaşılabilir. *Tahir ile Zühre*, *Siyâvüş veya Hayalperest*, *Destanlar Ülken'in* Anadolu kültürünü yansıttığı mitoloji tarzı çalışmalar olarak zikredilebilir. Bu çalışmada özel olarak Ülken'in *Siyâvüş veya Hayalperest* eserinde, genelde ise mitoloji türü yazın türlerinde yer alan hümaniter tutumların tespit edilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Destan, Efsane, İnsan, Hümanizm, Siyavuş

ABSTRACT

The concept of myth or "myth/mythology", which is known to be used in various meanings, also constitutes the subject of philosophy, literature, folklore, history and culture with the function of transferring the societies' own value judgments to their own generations and other societies. Mostly myth, fantasy, fiction, story etc. mythology, which is seen to be used in meanings; it essentially manifests as a different conception of the interest and curiosity of the human mind on existence. It is accepted that the first sparks of philosophical thought were ignited by mythologies. The legends and myths that each society creates within itself also carry the cultural values of that society. Therefore, myths have a special importance in societies. It is seen that Ülken also attributes value to the legends, stories and mythologies that he associates with the culture and values of Anatolia. The legends, which are seen to be the common goal of all of them, have the quality of a lesson. As a matter of fact, there is a humanist attitude in Ülken's literary texts such as mythology, epic, story and novel, as is seen in his works entitled *Dominion*, *Love Morality*, and *Humanitarian Patriotism*. It should be understood that the idea of a confederative world state, which deals with the human being in an integral aspect and which will be composed of nations, also wants to teach a lesson with the aforementioned narratives. Works such as *Tahir and Zühre*, *Siyâvüş* or *Hayalperest*, *Epics* etc. are mythological works in which Ülken reflects Anatolian culture. In this study, it is aimed to determine the humanistic attitudes in Ülken's *Siyâvüş* or *Hayalperest* in particular and in mythology genre literature in general.

Keywords: Mythology, Epic, Legend, Human, Humanism, Siyavush

¹Bu makale 18 - 20 Ekim 2022 tarihlerinde gerçekleşen III. Uluslararası Mitoloji Sempozyumu'nda "Mitoloji ve Hümanizma: Mitsel Anlatılardaki Hümaniter Tutuma Ülken'in "Siyavuş" Destanı Örneğinde Bir İnceleme" başlığıyla sunmuş olduğum bildiri den türetilmiştir.

* Dr. Öğr. Gör. AİÇÜ İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü (Felsefe Tarihi), bakislatic@gmail.com ORCID: 0000-0002-1794-7765

Giriş

Mitoloji, destan, efsane, hikâye ve masal gibi yazın türlerinde kahramanlık teması başta olmak üzere hürriyet, vatan sevgisi, adalet talebi ve aşk konularının işlendiği görülmektedir. Mezkûr yazı türleri içerisinde özellikle mitolojinin kahramanlık ve varoluş teması etrafında örüldüğü görülmektedir. Ancak söz konusu temalar analitik bir incelemeye tabi tutulduğunda, işin özünde bir hümaniter kaygı veya talebin rol aldığı anlaşılmaktadır. Bu kaygı kimi mitolojilerde örtük olarak işlenirken kimilerinde ise sarahaten gözlenebilmektedir. Söz gelimi Finlilerin *Kalevela Destanı*, Kırgızların *Manas Destanı*, Türklerin *Dede Korkut Destanları* kahramanlık, yiğitlik ve özgürlük duygularını ön plana çıkarıp hümanist tutumunu örtük olarak seslendirirken; Ülken'in İran destanından esinle kaleme aldığı *Siyavuş* ve benzeri destanlar ise açık diyaloglar halinde ve gayet vurgulu bir şekilde hümanist tavrı ortaya koymaktadır. Hatta Ülken *Siyavuş* destanını yazarken, genel olarak destan ve mitolojileri de değerlendirmektedir. Hepsinde ortak kaygıların olduğunu fark eden Ülken, adalet ve hürriyet talebi başta olmak üzere tüm kaygıların odağında esasen insan ve insaniyet meselelerinin bulunduğunu tespit etmektedir. Bu tutum, ancak insanın muhatap alınmasıyla kurguların bir değer ve anlam kazanabileceğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle, her şey gibi mitolojiler de ancak insana dokunabildiği ölçüde değer bulmaktadır. Dolayısıyla insanlık tarihi boyunca felsefi düşünceye yön verdiği ve inanca tesir ettiği bilinen mitolojiler insanı konu edindikleri veya muhatap aldıkları ölçüde karşılık bulmaktadırlar. Bu nedenle mitsel anlatılardaki hümaniter izleri araştırıp bulmak bu çalışmanın konusunu oluştururken, elde edilecek verilerden veya ulaşılabilecek sonuçlardan hareketle de insaniyet perspektifindeki tarihsel serüveni tespit etmeyi; buradan da günümüze ve geleceğe "nasıl bir insan" ve "nasıl bir insanlık dünyası" istediğimiz veya istememiz gerektiği sorusuna bir yanıt bulmayı hedeflemekteyiz. Mezkûr hedefimizi Hilmi Ziya Ülken'in (1901-1974) "Siyâvüş" destanı ekseninde öreceğimizi dolayısıyla söz konusu destana dair kısa bir bilgilendirmede bulunmanın yararlı olacağını mülâhaza etmekteyiz.

"Siyâvüş veya Hayalperest" (1921-1931) Ülken'in erken dönem eserleri arasında zikredilmektedir. "Beş Perdelik Klasik Mensûr Trajedi" kaydıyla Ülken tarafından revize edilerek kaleme alındığı bilinen eser, Prof. Dr. Ali Utku'nun hassas ve yoğun bir çalışma sürdürmesi neticesinde diğer bağımsız metinlerle birlikte redakte edilip, yine Utku'nun edite etmesiyle *Anadolu Köklerini Arayış* (Ülken, 2020a) ismiyle iki kapak arasında bir önemli bölüm olarak yayına hazırlanmıştır. Doğu Batı Yayınları arasında okuyucuyla buluşturulan eserin kitaptaki bölümü 155-226 sayfaları arasında kapsamaktadır. "Siyâvüş" hikâyesinin ilk defa Ülken tarafından kaleme alınmış olmadığı; kaynağı İran hikmetinin ve şark hümanizminin işlendiği ve Firdevsî tarafından kaleme alınmış olan *Şahnâme* olduğu belirtilmektedir. Ülken'den daha önce Ahmed Mithat'ın (1844-1912) da aynı hikâyeyi esas alarak 1883'te *Fürs-i Kadîmde Bir Fâcia yahut Siyâvüş* (Ahmed Mithat, 1884/1301)² adlı bir tarihî tiyatro yazdığı bilinmektedir. Yine Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzâde'nin (1884-1955) de *Asrımızın Siyâvüşü* ismiyle bir eser kaleme aldığı bilinmektedir. Nitekim Ülken'in kendi eserinde bundan söz ettiği görülmektedir. Ülken ve Resulzâde benzeri isimli eserlerini kaleme alırken, tarzlarının farklı olmasına rağmen aslında benzer bir gayeyi güttükleri anlaşılmaktadır. Bu gaye de Ülken'in şu sözlerinde karşılığını bulmaktadır: "Bence Siyavuş, vatanperverlikle insaniyetçiliğin bir insan vicdanındaki cidalidir" (Ülken, 2020a, s. 21). Böylelikle okuru yine kendisinin bir diğer hümaniter eseri olan *İnsanî Vatanseverlik* (Ülken, 1998) eserine yönlendirmektedir. İnsanî vatanseverlikle kastedilen ahlak, Ülken'in bir diğer eserinin de ismi olan "Aşk Ahlakı" dır ki bu da tam olarak "adalet" mefhumuna tekabül etmektedir. Adalet kavramı ise bir yönü topluma bir diğer

² Bkz. Ahmed Mithat Efendi, *Fürs-i Kadîmde Bir Fâcia yahut Siyâvüş*. (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1884 /1301). Not: Osmanlıca ve 44 sayfa olan eserin baskısı bulunmamakta, ancak fotokopisi talep edilebilmektedir.

yönü ise aşkın alana bakan; inşa ve düzen açısından değer sferine³ raci olan bir düşünüşü seslendirmektedir. Dolayısıyla Ülken'in mitos üzerinden de insanın değer küresine geçiş yapmak istediğini anlamak mümkündür. Üstelik ifade edilen değer küresinin odağında insanîyet tasavvurunun olduğu, söz konusu hümanist tutum için ise adaletin dayanak, ahlakın da zemin olarak kullanıldığı çıkarımı yapılabilir.

1.Mitoloji ve Değer Küresi

Değer küresi kavramı oldukça geniş bir çerçeveyi ifade etmektedir. Dinden sanata, ahlaktan siyasete, tarihten edebiyata, coğrafyadan kültüre, söylemden eyleme değin hemen hemen insan aksiyonuna karşılık gelen her ölçü gerek düşüncede, gerek inançta ve gerekse de duyguda insanın tutumunu belirleyici olan her hususîyet "değer" olarak karşılık bulmaktadır. Mitolojinin de söz konusu değer küresinden beslendiğini ya da mezkûr değerleri işlediğini görmekteyiz. Bu anlamda mitlerin işlevsel olarak toplumun kültür ve değer yargılarını sonraki nesillere ve başka toplumlara iletme vazifesini ifa ettiği kabul edilmektedir. Nitekim bunun örneklerini Antik Yunan, Hint, Çin, İran ve Türk mitolojilerinde de görmek mümkündür. Söz gelimi Herkül, Zeus, Zal oğlu Rüstem, Atar, Bamsı Beyrek, Rama, Krishna, He Xiangü, Cao Guojü vb. kahramanlar veya mitsel tanrılar, ilgili oldukları kültürlerin değer sistemleri hakkında bir şeyler anlattığı gibi, bu mitler söz konusu değer küresinin nesillere ve toplumlara aktarımında da önemli rol oynamaktadırlar (Yavuz, 2016, ss. 277-278). Ülken'in, *Siyavuş* destanına hümaniter bir renk katarak onu yeniden kaleme alması da keza aynı değer aktarımının ve aidiyet bilincinin teşekkül etmesine dönük bir gayeyi açık etmektedir. Zira Ülken Türk cemiyetinin ruh ve beden örgütü içinde oluşup gelişen sosyal davranışı, politik eğilimi ve fikir uyanmaları yolundaki insan hareketlerini izlemektedir. Çünkü Anadolu mitlerinde ve hikâyelerinde Anadolu insanı, tarihinin yüzyıllar boyunca işlediği maddî ve manevî dünyayı taşımaktaydı (Bayraktar, 2016, s. 115). Ülken bu nedenle destanları, milletin ortak değerler etrafında teşekkülü ve bütünleşmesi için mutlaka fark edilmesi ve değerlendirilmesi gereken bir kaynak olarak görmektedir (Bakış, 2022, s. 209; Bayraktar, 2016, ss. 115-116; Ülken, 2019). Ülken adeta "önümüzde insanlık, arkamızda vatan" (Ülken, 2020a, s. 174) mottosuyla bu husustaki idealini ve duruşunu açık etmektedir.

Millî kültürler elbette eserlerini oluştururken folklorlarına, örf ve adetlerine dayanıyorlar. Onları malzeme ve temel olarak kullanıyorlar. Amerika ve Finlandiya üzerinden bu hususu örneklendiren Ülken, bunun temellerini de kanaatimizce milletler medeniyeti diye de ifade edilen bugünkü dünya medeniyetinin müşterek değerlerinde görmektedir. (Ülken, 2021, s. 11). Nitekim o, hümanist esaslara bağlı olan ve millî kültürlerden teşekkül edecek bir dünya devletini tasavvur etmektedir. Hatta onun *Hâkimiyet* isimli eserinin örgüsü de söz konusu tasavvur etrafında şekillenmektedir.

Ülken, kültürlerin folklor, örf ve adetlerine dayanarak eserlerini oluşturduklarını söylerken, bazı kültürleri zikredip bu yaklaşımını temellendirmeye çalışmakta; fakat bizim aynı başarıyı göstermediğimizi de hayıflanarak ifade etmektedir. Söz gelişi, İran'ın *Şahname*'yle, Portekiz'in *Lusiades*'lerle, İtalya'nın *Divina Commedia* ve Orlando Furioso ile, Almanya'nın *Nibelungen*'lerle, Finliler'in de *Kalevala* destanları ile millî hareketlerini tamamladıklarını örnek veren Ülken (Ülken, 2021, s. 177), romantizm devresinde bizim edebiyatımızda benzeri bir teşekkülün tezahür etmediğini belirtmektedir. Ülken bu hayıflanmayı ise bir öykünme ve tutucu tavır ile izah etmektedir. O şöyle der:

Fransız romantiklerini taklit eden şairlerimiz, hakikatte yıkılan bir medeniyetin eski kıymetlerine karşı hasretlerini ifade ediyorlardı: Eşber,

³ Sfer: "Ahlak küre" veya "değer küresi" anlamında olup Ahlak Felsefesi'nin bir terimi olarak kullanılmaktadır. Sfer kavramının yerine "Etosfer (ahlak küresi)" kavramı da kullanılabilir. Ahlak felsefesi terminolojisinde her iki kavram da kullanılmaktadır.

Tarık, Cezmi, Celâleddin Harzemşah artık dirilemeyecek olan "ümme't" medeniyetinin hatıralarından ibaretti; halbuki millî bir sanatın kıymetleri vatanın içinden, halkın şuurlu hazinesinden alınmış ve istikbale çevrilmiş, idealleştirilmiş, yaşayan kıymetler olmalıdır (Ülken, 2021, s. 177).

Ülken'in yukarıdaki metnin son cümlesinde seslendirdiği millilik düşüncesi, yine aynı cümlede kendini izhar eden bir yöntemi veya usulü de açık etmektedir, o da geçmiş ile gelecek arasında sağlam bir şuur ilişkisi kurarak ideal bir kıymetler zeminini teşekkül ettirmek olarak ifade edilebilir. Söz konusu kıymetler, Ülken'e göre, romantizmin de uyanışının alametlerinden sayılan millî uyanışı sağlayan bir değerler sferi olmak durumundadır. Öyle ki millî uyanışın sadece Cermen kavimlerine mahsus olmayışı, diğer kavim ve milletlerin de kendi romantizmlerini oluşturmaları, bir aidiyet ihtiyacının tezahürüne tanıklık edilmesiyle neticelenirken, kendi değer kürelerini de açık etmektedir. İşte Ülken bu hususu yerelden evrensele taşımak suretiyle ideal düzeyde bir dünya devleti kurmak istediğini ortaya koyar. Tek tek millî kültürlerden teşekkül edecek bir konfederatif dünya devletinin kurulabileceğini iddia eden Ülken (Ülken, 2018, s. 313 vd.), söz konusu siyasal yapıyı ise ahlâk damarı üzerinden ve kültür çerçevesinde ama insaniyet düşüncesi ekseninde kurmak istemektedir. Dolayısıyla hümaniter bir dünya devleti idealini, onun hemen her eserinde tema olarak görmek mümkündür. Denebilir ki söz konusu hümaniter tavrın zihinsel arka planında 'hayatın kudsiyeti' düşüncesi yatmaktadır. Zira canın korunması hem Ülken'in de mensubu bulunduğu inanç ve kültürün bir gereği olarak öncelenmektedir hem de onun ahlak ve siyaset temeli insaniyet düşüncesi üzerine kurulu olduğundan, insanı korumadan diğer değerleri savunmanın imkânı söz konusu olmamaktadır. Söz gelimi "zarurat-ı diniyye" olarak da bilinen hususiyetlerin en başında canın korunması gelmektedir ve can olmadan yani bir diğer deyişle hayat olmadan akıl, mal, nesil ve din gibi diğer hususiyetlerin bir anlamının olmayacağı açıktır. Ülken adeta yaşamın kutsallığı etrafında dünya insanların fikriyatını birleştirmek suretiyle diğer ortak değerlerde de dünya insanlarını paydaş kılmaya, böylece daha huzurlu ve yaratılış gayesine muvafık bir dünya nizamı tesis etmeye çalışmaktadır. Yerelden evrensele diye nitelediğimiz husus tam olarak bunu ifade etmek içindir.

Ülken'in bireysel bilinçten kolektif bir akıl inşa etmek istediğini anladığımız yukarıdaki metinleri, yine Ülken'in "Siyavuş" destanı üzerinden desteklenebilir. Siyavuş ile Pîrân arasında geçen konuşmada Siyavuş'a söylenen şu ifadeler gibi:

Bu ne ulvi, ne büyük hareket! Artık ben o intikam telkin eden kitapları yakmak istiyorum. Zerdüş'tün va'zettiği inanca isyan etmek istiyorum. Ehrimen'le cenge giren Hürmüz'e, karanlıkla pençelesen ateşe değil, birlik olan, sevgi olan Hürmüz'e dua etmek istiyorum (Ülken, 2020a, s. 174).

Karanlık ve ateşe karşılık, birlik ve sevgiye iltifat edilmesi, insanlar arası bir olumlu ilişkilerin varlığını gerektirmektedir. İnsanlar arası münasebetler uygarlık durumunun temel referansı durumundadır. Nitekim uygar olmak, öteki ile iletişimde başarılı olmak olarak da değerlendirilebilir. Destanda ortaya konan diyaloglar büyük oranda sağlıklı iletişimin önemini ima eden diyaloglar şeklindedir. Savaşların barışa tercih edilmesinde, başarılı bireylerin sürgün edilmelerinde veya dışlanmalarında yatan temel nedenin iletişim kanallarının tıkalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim -destanda- İran hükümdarı olan Keykavus bir Türk kızı olan zevcesinin vefatından sonra Sudâbe isimli bir İranlı ile evlenir, Sudâbe de Keykavus'un oğlu Siyavuş'a âşık olur. Kendisine meyillenen üvey annesinin meşru olmayan arzusunun karşı çıktığı için sürgüne gönderilen Siyavuş örneği, esasen iletişimin doğru bir şekilde kurulamadığının da göstergesidir. Zira hükümdarın bu olayın aslını öğrenmesinin imkânı ve yolu bulunmakta iken, söz konusu hadiseyi kapatmayı ve birini (oğlu Siyavuş'u) tek taraflı olarak sürgüne göndermeyi tercih ettiği iletişimin kurulamadığını göstermektedir.

Siyavuş ve Efrasiyab arasında vukua gelmesi kuvvetle muhtemel savaşın, söz konusu her iki lider arasında büyük bir infiale dönüşmemesi ise ikisinin kendi

aralarında olumlu bir görüşme arayışı içinde olmaları ile mümkün olmuştur. Böyle bir arayışın temelinde yatan sebep ise yine insanlık sevgisidir. Nitekim Ülken yine Siyavuş'un ağzından şunları seslendirir: "İnsanlığı ecdat kinine kurban ettikten sonra, bana hayatın ne lüzumu var?" (Ülken, 2020a, s. 170)

Savaşa gönderilirken insanlığı kurtarmaya adanmış zihin Siyavuş üzerinden resmedilmektedir. Ülken adeta şu soruyu örtük olarak zikretmekte ve ona göre bir arayış ortaya koymaktadır: "Benim hayatımı ötekinin hayatından değerli kılan nedir?" dahası "benim hayatım ötekinin hayatından değerli midir ki?" İşte bu örtük istifham, insanların her birinin yaşamının değerli oluşuna hatta kutsal oluşuna işaret etmektedir. Bu nedenle savaşların ortadan kalkması için bireysel adanmışlıkların olması kaçınılmaz olmalı ve de mutlak surette insanlık sevgisi hayata teşmil edilip hâkim kılınmalıdır. Ülken bu hususu "aşk" ile ilişkilendirmektedir. Ülken Siyavuş'un ağzından hümaniter mesajlarını şöyle ortaya koymaktadır:

Aşk istiyorum, Nihayetsiz sevmek kudretini istiyorum. Bu dağların ötesinde, şu boğuşan kitlelerin arkasında insanlar, yine insanlar olduğunu biliyor musunuz? Bizim gibi bin bir derdi omuzunda taşıyarak her birinin içerisinde birer umman gizli olan insanları sevmek istiyorum. Ben kılıcı manasız bir hayale esir edip boş gururlar ve canavarca kinlere kurban olmaya artık razı olamam. Zafer değil, fakat yalnız aşk istiyorum. (Ülken, 2020a, s. 172)

Savaş ile yaşam arasındaki ince çizgide neyin kaybedilmekte olduğuna dikkat çeken Ülken, bu hususu yine destan kahramanının dilinden ortaya koymaktadır:

Zafer beni hodgamlığa esir etti. İnsanlığımı kurtarmak için yalnız aşk istiyorum. Zafer istedim, bu yol beni kine, gurura götürdü. Artık yalnız aşk istiyorum. Çünkü bu yol beni insanlığın hakiki zaferine götürecektir." (Ülken, 2020a, s. 172)

Bu ifade Ülken'in *Aşk Ahlakı* isimli eserinin sonuç kısmında ifade ettiği "aşk ahlakının nihai ve zorunlu sonucu mertebeler devletidir" görüşüyle ilişkilendirildiğinde, esasen Ülken'in gerek mertebeler devleti şeklindeki siyaset tasavvuru, gerek hâkimiyet tasavvuru ve gerekse de aşk ahlâkı düşüncesinde tam anlamıyla insaniyetperverlik savunusunun yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kurgunun hümaniter tema etrafında teşekkül etmesi de düşünürün bu husustaki hassasiyetini göstermektedir.

2. Kurgu ve İdeal

Ülken *Anadolu Köklerini Arayış* eserinin "Siyâvuş veya Hayalperest" bölümünde "4. Sahné" 1. perde ss. 174-176 tamamen hümanizma, hürriyet ve aşk ahlâkı temasını içermektedir. Ceyhun Irmağı kenarında ortaya çıkan İran-Turan mücadelesinin yansıtıldığı beş perdelik klasik mensur trajedi şark hümanizmasının iyi işlendiği bir yazın olarak tezahür etmektedir. Ülken şark hümanizmi ile garp hümanizmini birleştirerek ideal bir dünya hümanizmini kurmak istemektedir. Burada Batı aydınlanmasının etkisinde ortaya çıkan hümanizma kastedilmemektedir. Daha ziyade insanın değer varlığı olduğu gerçeğine işaret edilmektedir. Zira Batı aydınlanması çok farklı bir düşünceye hizmet etmektedir. Söz gelimi Alman ve Fransız aydınlanmaları teosentrik düşüncenin yerine homosentrik düşüncenin yerleştirilmesi şeklinde tezahür ederken, yani bir diğer ifadeyle Tanrı'nın yerine insanın oturtulması şeklinde tezahür ederken; İskoç aydınlanması daha makul bir perspektifte devam etmekte; insan aklının yanılabilir olduğu ama Tanrısal aklın mutlak olduğu ve gerektiği düşüncesi üzerinde teşekkül etmektedir. Bu verilerden hareketle, Batı edebiyatı, sanatı ve felsefesine olduğu kadar; destan ve mitlerinde de aynı düşüncenin etkili olduğu düşünülmek durumundadır. Bu nedenle Ülken Batı hümanizminden söz ederken kastettiği şey insanın integral olarak bir değer varlığı olduğu ve söz konusu etsfere göre muhatap alınması gerektiğidir.

Ülken söz konusu sahnenin özellikle başlarındaki diyalogda bunun adeta demosunu vermektedir. Siyâvuş ile Pîran ikilisinin arasındaki diyalog üzerinden hürriyet, insaniyet (hümanizma) ve Aşkın olana iltica hususunu özellikle çok açık bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir. İkili arasındaki diyalog şu şekildedir:

Siyâvuş: "Bu ne ulvi, ne büyük hareket! Artık ben o intikam telkin eden kitapları yakmak istiyorum. Zerdüş'ün va'zettiği inanca isyan etmek istiyorum. Ehrimen'le cenge giren Hürmüz'e, karanlıkla pençeleşen ateşe değil, birlik olan, sevgi olan Hürmüz'e dua etmek istiyorum." (Ülken, 2020a, s. 174)

Pîrân: "Yarabbi, bu ne bulunmaz fırsat! İnsanlık istiyorduk, dost elleri uzandı. Sevgi istiyorduk, bir milletin sevgisini verdiler. En uzak hülyaların bir anda yere inip, gökte aradıkların mucize gibi karşına çıktı. Türklerle uzlaş Siyâvuş! Halkın başına geçmek için memleketine dön!" (Ülken, 2020a, s. 174)

Siyâvuş: Saadet ayağımıza geldiği zaman, biz ona en az layık oluruz. Biz insanlığa aşıkız, fakat ona layık mıyız? Biz sevgi için kendimizi kurban etmek istiyorduk, uçurumun kenarına geldiğimiz zaman bu kudreti kendimizde duyuyor muyuz? İnsanlığa doğru gitmek istiyorum, ama ordumdaki seslere karşı sağır olamam. Hürriyete kavuşmak istiyorum, içimde yaşayan paslı zincirleri bir günde söküp atamam." (Ülken, 2020a, s. 174)

Siyâvuş: Önümde insanlık, ardımda vatan var. Önümde aydınlık, ardımda batan bir güneş var. Fakat beni İnsanlığın kucağına atmayınız. Beni aydınlığa sevk etmeyiniz! Ben bu yarım kudretimle daima ona koşmak, ona koşmak istiyorum. O nihayetsiz âlemi bir anda sakın bana vermeyin! Çünkü bir umman dalgası içinde kalmış gibi boğulurum. Kollarımda onu taşıyacak kudret yok! Gözlerimde onun nûruna katlanacak takat yok! Ben omuzlarımdaki bu paslı zincirleri bir günde söküp atamam, söküp atamam!... (Ülken, 2020a, s. 174-175)

Tüm bu örnekler eşliğinde Ülken adeta insanlara, kurguların tesirini fark etmelerini, söz konusu tesiri dolayısıyla da kurguların insanlığın huzuru, barışı, mutluluğu ve insanlığın değer küresinin inşası için son derece etkili ve dikkatli örülmesi gerektiği mesajını vermektedir. Siyâvuş'un ağzından ortaya konan ifadeler, Ülken'in hümanist tutumunu açık etmektedir. Nitekim Ülken, ilk yıllarından itibaren kaleme aldığı bütün metinlerinde bir insaniyet teması işlemekte, hatta ömrünün nihayetinde tamamlamayı hedeflediği *Hâkimiyet* isimli politik eserinin temasını da yine insaniyet oluşturmaktadır. Siyaset ve ahlakın insaniyet ekseninde ilişkilendirildiği eser, Ülken'in aynı zamanda fütüristik felsefi ufkunu da açık etmektedir. Sürekli geleceğe bakan, geleceğin fikir ve aksiyon insanları olarak gördüğü gençleri hedef veya muhatap alan Ülken, toplumun ve devletin de yine gençlere göre dizayn edilmekte olduğunu, gençliğin inşa edilmesiyle de insanlığın ve konfederatif bir dünya devletinin teşekkül edilebileceğini ima etmektedir. Ancak şunu da belirtmekte fayda mülhaza edilmektedir. Ülken her ne kadar insaniyet damarı üzerinden siyaset ve ahlak ilişkisi ile bir konfederasyon tesis etmek istese de tüm bunların bir kültür çerçevesi içinde teşekkül edecek olduğu gerçeğini göz ardı etmemektedir. O, millî devletlerden ve kültürlerden teşekkül edecek böyle bir dünya devleti kurmayı seslendirdiğine göre, onun esasen bir aidiyet, öz bilinç ve kültür varlığı olarak müstakil varoluş şuuru ile ortak insani değerlerin buluşturulabileceğini düşünmektedir. Zira Ülken Anadolu kültürünü ve kimliğini 1071 Malazgirt Zaferi ile başlatır ve Anadolu irfanı ile devam ettirir, bunu da İslâm inancının değer küresi ile temellendirir. Nitekim o, Türklerin İslâm'dan önce sadece bir kavim olduğunu, fakat İslâm inancıyla tanıştıktan ve Malazgirt zaferinden sonra bir millet olmaya başladıklarını; esas varoluşun da millet olma ile seslendirilebilir olduğunu ileri sürmektedir.

Ülken'in bu yaklaşımı, kendisinden sonra gelecek olan tarih, destan, hikâye ve efsane yazarlarının da aynı bilinçle hareket etmelerinin gerekliliğini ve sorumluluğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda Ülken'in bir fikir ve istikamet belirlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Ülken'in hümaniter ilkelerini ise en iyi onun *Aşk Ahlakı, Varlık ve Oluş, İnsanî Vatanseverlik* ve *Hâkimiyet* isimli eserlerinde bulmak mümkündür. Özellikle zikredilen ilk ve son eser, birbirini tamamlamaktadır.

Hümanizmanın salt bir ideoloji olmayıp, realiteye tatbikinin beklendiği bilinmek durumundadır. Bu, esasen insanî ahlakın bütün küreye yayılmasını hedeflemektedir. Ahlâkın varlığının devam etmesi için bir otoritenin varlığı ise kaçınılmaz olmaktadır. Tam da bu noktada Ülken siyaseti ahlâkın imdadına gönderirken, otoriteye de bir nizam ve sınır belirlemekte, onu da ahlâk ile tahdit etmektedir. Böylece siyasetin ahlakı ile ahlakın siyasetini birbiri ile örtüştürerek insanlık küresini değerler küresi ile buluşturmaya çalışmaktadır.

Sonuç

Ülken destan ve mitleri birer ayna olarak görmektedir; insanların orada kendi ruhiyetlerini gördüklerini belirtir. O, coşkun ve heyecanlı bir Anadolu için destanın da bu anlamda manalı olduğunu ifade eder. Destanı doğal kültür ve ruh ile de ilişkilendiren Ülken'e göre "imansız, heyecansız (*inerte*) bir şehirli için destanda mana tasavvur etme imkânı yoktur" (Ülken, 2020b, s. 185). Nitekim Ülken bu görüşünü şu sözleriyle açıklamaktadır:

Demek oluyor ki her destan içtimâi bir timsâldir (*symbole*) ve her destanın içtimâi bir kıymet ve manası vardır ki, bu kıymet ve manayı o milletin derûni hayatında ve gizli tarihinde aramak lazımdır. Çok zamanlar bir milletin siyasi tarihiyle gizli tarihi birbirinden büsbütün ayrı, hatta birbirinin zıddıdır (Ülken, 2020b, s. 186).

Her milletin kendisine mahsus vakalarının, kendi efsanelerini yarattığını ima eden yukarıdaki metin esasen destanların aynı zamanda toplumsal bir inkılap yönünün olduğunu; ama pek az siyasi tarihin bu gerçeğe işaret ettiğini de ortaya koymaktadır. Hintlilerin *Mhabara* ve *Ramayana*'ları, İranlıların *Şahnâme*'leri, Arapların *Anter*'i, Finlilerin *Kalevala*'ları, Yunanlıların *İlyada* ve *Odise*'leri, Türklerin *Dede Korkut Masalları* ve *Türeyiş* Destanları ve daha pek çok destan ve mitolojiler ait oldukları toplumun değerleri hakkında önemli izler taşımaktadırlar. Bu anlamda destan ve mitlerin bir tür oluş mücadelesinin tezahürü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ülken'e göre de "bir millet haricî tehlikelerin tehdidi altında kalınca kendi örfüne, kendi ananesine sıkı sıkıya bağlandığı içindir ki, destanlar edebiyatında bir mevki alıyor" (Ülken, 2020b, s. 188). Bu nedenle her milletin destanının ayrı bir ilim olduğu, her biri ayrı ayrı yazıldığı takdirde yüzlerce sayfa tutacak kadar büyük bit yekûnu oluşturabileceği değerlendirilmektedir. Ülken, söz konusu destan, efsane ve mitlerin de diğer sanatlar gibi, ancak kendi örflerine yaklaştıkları oranda güç kazanıp kudretli hale gelebildiklerini; bu aidiyet merkezinden uzaklaştıkları ölçüde de kudret ve feyizlerini kaybettiklerini ileri sürmektedir (Ülken, 2020b, s. 192).

Ülken *Hâkimiyet* (Ülken, 2018, ss. 313-354) isimli eserinde, mertebelere yaslanan ve millî kültürlerden teşekkül edecek olan hümaniter bir dünya devleti kurmak istediğini açık etmektedir. Bu isteğini daha önce *Aşk Ahlâkı* (Ülken, 2017, ss. 117-200, 293-314), *Varlık ve Oluş* (Ülken, 2014) ve *İnsanî Vatanseverlik* (Ülken, 1998) isimli eserlerinde de seslendirmektedir. Düşünürün hümanist bir dünya kurmak isteğinin olduğunu onun edebiyat sahasına bakan şiir, roman, tiyatro vb. diğer eserlerinde de görmek mümkündür. Ancak Ülken söz konusu düşüncesini, kendi aidiyetini yitirmeden, kültürel bağlarını koparmadan, kendi değer küresine aykırı düşmeden global sürece katılma şeklinde ortaya koymaktadır. Bu yönüyle o, Anadolu'nun değerler küresini korumayı, hatta oradan ilham almayı esas almaktadır. Zira Anadolu, farklı iklim, kültür, dil, ırk ve dinlerin ortak insanî ilkeler etrafında bir bütünü teşekkül ettirdiği nadir bir coğrafyadır. O bir kültür coğrafyasıdır. O nedenle Ülken Anadolu irfanının (Ülken, 2003),⁴ dünya vatandaşlarının da paydaşlar olmalarına zemin hazırlayabileceğine inanmaktadır.

⁴ Anadolu'nun manevi iklimi ve irfanı hakkında bir perspektif edinmek için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi* (Öncüler: Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş), Çeviren ve Yayına hazırlayan: Ahmet Taşgın, Kalan Yayınları, 1. Basım, Ankara 2003.

O, "Anadolu destanlarının içinde insanlığı bulmak, hâsılı insani ideale yaşanmış tecrübeden çıkmak, başka tabirle mücerredi müşahhasan çıkarmak yolunu her türlü hayalperestlik, mücerret şekilcilik yoluna tercih ediş..." (Ülken, 2020a, s. 11) olarak değerlendirmektedir. Ülken'in nihaî gayesinin hümaniter bir kaygıdan beslendiği açıktır. Dikotomilerle örülü dünyada ancak insanîyet ekseninde bir diyadoji ile çözüme kavuşturabileceğine inanmaktadır. Siyaset ve ahlâkı da buna bir açınım olarak görmektedir. İdealindeki konfederatif dünya devletini ise özellikle gençlerden kurmak isteyen Ülken, sanat insanlarını ve eğitimcileri de birer rehber olarak tasavvur etmektedir. Böylece bilgelik ışığı ve tecrübî birikimlerle yürüyecek bir medeniyet de tasavvur etmektedir. Efsane, destan, hikâye, masal ve mitolojilerin eskiye ait oluşu ve gençlerin ise geleceğe ait oluşu hususiyetleri birlikte düşünüldüğünde, Ülken'in özellikle *Siyavuş* destanı üzerinden bir hümanizma düşüncesi temellendirmeye çalıştığı daha iyi anlaşılabilir kanaatimizce. Soyut soruları olan ancak somut bir tasavvurla anlaması imkânı bulunan gençliğe üst insanî idealler birtakım kurgularla daha iyi ulaştırılabilecektir. Ülken'in de bu yöntemi aynı gerekçeyle tercih ettiği değerlendirilebilir. Nitekim her birey ve olay birer sembol olarak anlam bulmaktadır. Esasen mitolojiler gibi destanların da çok açılımlı oldukları bilinmektedir. İçlerinde çok sayıda sembolik öge bulundurduklarından, mitolojiler ve destanlar, kadim bilgeliği ve değer sferini hatta varlık ve oluşla ilgili hemen hemen her şeyi ifade etmeye yarayan oldukça ihatalı bir anlatım metodudur (Ateş, 2001, s. 33). Nitekim doğumun, hayatın ve eski çoktanrılı inanışlardaki tanrıların, kahramanların ya da yarı tanrıların eylemlerinin şiirsel anlatıları olarak tanımlanabilen mitler (Seemann, 2020, s. 9), söz konusu temalar yanı sıra adalet istenci, eşitlik arayışı, anlam arayışı, bilgelik ve güç istenci gibi temaları da dolaylı ya da doğrudan işlemektedir. Destanların da benzeri bir perspektifle kurgulandığı; ama ağırlıklı olarak cesaret, şecaat, merhamet, adalet ve sevgi gibi değerleri işlediği görülmektedir. Bu anlatım metodunun sadece akla değil duygulara da hitap etme gereğinin bir yansıması olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere, Ülken'in de aynı metodu hümaniter gayesine muvafık bir şekilde işlediği, bununla özellikle genç kitleleri hedef aldığı ve bu yönüyle fütüristik bir düşünüşü beslediği ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Mithat, E. (1884/1301). *Fürs-i Kadimde Bir Fâcia yahut Siyâvûş*. Kubbealtı.
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller "Ana Tanrıça ve Doğurganlık"*. Milenyum Yayınları.
- Bakış, M. L. (2022) "Hilmi Ziya Ülken'in Hâkimiyet İsimli Eseri Ekseninde Ahlâk ve Siyaset İlişkisi". (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.
- Bayraktar, L. (2016). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Felsefe*. Aktif Düşünce.
- Seemann, O. (2020). *Yunan ve Roma Mitolojisi, Tanrılar, Titanlar ve Kahramanlar*. (İ. Korkmaz, Çev.). Maya Kitap.
- Ülken, H. Z. (1998). *İnsanî Vatanseverlik*. Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2003). *Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi (Öncüler: Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)*. (A. Taşgın, çev. ve haz.). Kalan Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2014). *Varlık ve Oluş*. Doğu Batı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2017). *Aşk Ahlâkı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2018). *Hâkimiyet*, (A. Utku, Haz.). Doğu Batı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2019). *Destanlar*, (F. Artunkal, Haz.). Doğu Batı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2020a) *Anadolu Köklerini Arayış, Tahir ile Zühre, Siyâvûş veya Hayalperest, Dibâçe-i Mesnevî*. (A. Utku, Haz.). Doğu Batı Yayınları.
- Ülken, H.Z. (2020b). "Anadolu'nun Hakiki Merkezi", *Anadolu Hayali*. (A. Utku, Haz.). Doğu Batı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2021). *Millet ve Tarih Şuuru*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yavuz, Z. (2016). "Din Dili", *Din Felsefesi El Kitabı*. (R. Kılıç-M. S. Reçber, Ed.). Grafiker Yayınları, 255-284.

Hakem Deęerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları:

Birinci yazar: %100

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions:

First Author: %100

Conflict of Interest: The author no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.